

PALÁNKAI TIBOR

MEGJEGYZÉSEK JOSEPH STIGLITZ ÉS AMARTYA SEN „A GAZDASÁGI TELJESÍTMÉNYEK ÉS A SZOCIÁLIS HALADÁS MÉRÉSE” CÍMŰ JELENTÉSÉHEZ

A jelentés nem jöhetett volna soha jobbkor. A felkérés még 2008 februárjában történik. Akkor, amikor sok szakértő azt nyilatkozza, hogy a válságot Európa meg fogja úszni. Valószínűleg a megbízó, Nicolas Sárközy francia elnök sem előrelátóbb, de ösztönösen ráérez a problémára és a lehetőségre. Vagy okos tanácsadói javasolják. A válság mindenesetre még egyértelműbbé teszi, hogy statisztikai rendszerünk több szempontból is tökéletlen. A bizottság mandátuma eredetileg szerényebb, de az új események fényében tevékenységük felértékelődik. A rangos munkaközösség tagjai Joseph E. Stiglitz (Columbia Egyetem) és Amartya Sen (Harvard Egyetem) Nobel-díjasok, a testület koordinátorának Jean-Paul Fitoussi neves francia professzort kéri fel. Rajtuk kívül még 21 közismert szakértő vesz részt a munkában, főként amerikai és francia egyetemekről. A jelentést 2009. szeptember 14-én mutatják be egész napos konferencia keretében a Sorbonne egyetem aulájában.

A jelenlegi világgazdasági válság értékelését illetően általános az egyetértés, hogy abban a szabályozási gyengeségek igen nagy szerepet játszottak. Ez valamennyi szinten szorosan összefüggött a folyamatok előrejelzésének és megértésének hiányosságai, ami nem kis mértékben az információk és a kapcsolódó elemzések elégtelenségére vezethető vissza. A *folyamatok bonyolultsága, áttekinthetetlensége* olyan valószínű problémának bizonyult, ami megnehezítette a helyes döntések megtalálását. Ez következett az intézmények és tevékenységük összetettségéből, de a nehezen követhető globális összefüggésekből is.

Minden intézményi szabályozáshoz szerteágazó *információs és elemző funkciók* kapcsolódnak. Ez jelenti statisztikai adatok és információk gyűjtését, feldolgozását, valamint az intézmény feladataival kapcsolatos kérdések elemzését. Nem véletlen, hogy olyan intézmények, mint az IMF, az OECD, az EBRD vagy az EU saját statisztikákkal (statisztikai hivatalokkal) rendelkeznek, s rendszeres elemzéseket készítenek a hozzájuk tartozó országok gazdaságáról, szektorális vagy strukturális problémáiról. Ez kezdődik konkrét programokhoz kapcsolódó megvalósíthatósági tanulmányokkal, s folytatódik a gazdasági helyzetek vagy politikák átfogó elemzésével, előrejelzések és gazdaságpolitikai ajánlások és javaslatok kidolgozásával és nem utolsósorban „kondíciók” meghatározásával. A struktúrának része a nagyszámú tanácsadó cég vagy éppen hitelminősítő intézet. Az információs rendszerek, és elemzések megfelelő szintje meghatározza az adott intézmény működésének sikerességét. Az intézmények többségét meghatározott elméleti (ideológiai) elkötelezettség jellemzi, ami a későbbi döntéseket alapvetően orientálhatja. Az elmúlt időszak jellemzője a viszonylag markáns egység a neoliberais, gyakran utraliberais elvek előnyben részesítésében (washingtoni konszenzus stb.) Ez éles viták tárgya volt már a korábbi években is, érdemi elmozdulás csak az utóbbi időben történt.

A mai világgazdaság szabályozó rendszerei és intézményei *az információs és elemző funkcióikban látványos kudarcot vallottak*. Ritkán fordul elő, hogy egy adott jelenséggel szemben még a legkiválóbb szakemberek körében is ilyen nagyfokú bizonytalanság uralkodjon. Már pedig a jelenlegi „pénzügyi” vagy „világgazdasági” válságról ez mindenképpen elmondható. A válság természetét és eredetét illetően még csak-csak kimutatható bizonyos egyetértés. A válság előrejelzése, a felkészülés vagy a válaszok már egészen kiábrándítóak voltak. Némi iróniával talán úgy jellemezhetnénk a helyzetet, hogy ezúttal a prognosztizálás anomáliái kissé erőteljesebben jelentkeztek, az előrejelzések szokásos hibahatárai az esetek többségében túlzottan szélesre sikeredtek.

A tisztánlátás szempontjából súlyos probléma, hogy az új folyamatokkal és a fejleményekkel kapcsolatosan hiányoznak, vagy hiányosak a rendelkezésre álló információk, a szükséges statisztikai adatok, s a jelenlegi könyvelési technikák és előírások sok kívánni valót hagynak maguk után. Ez számos vonatkozásban drámaian demonstrálódott. A problémával nem csak a bankok és vállalkozások szembesültek, hanem a kormányok vagy a nemzeti bankok (Európai Központi Bank), és a nemzetközi szervezetek is. Talán mondhatjuk, hogy korunk paradoxonja, amikor az információs forradalom korában az információhiány vagy információs szakadék okoz gondot.

A folyamatok bonyolultsága, vagy átfogó jellege csak a problémák egyik részét magyarázza, másrészt olyan új jelenségekről, folyamatokról és területekről van szó, amiket a hagyományos statisztikák, információs rendszerek nem fednek le. Kijavítandó hiányosságok vannak az információs rendszerekben, mind a szükséges adatok azonosítása, gyűjtése, áramlása, mind feldolgozása és elemzése tekintetében. Komoly problémák voltak a kockázatbecslési módszerekben és technikákban. Ezek a fehér foltok is nagyban hozzájárultak az összefüggések és a mozgások feltáratlanságához és áttekinthetetlenségéhez. Közhely, hogy jó döntésekhez pontos adatokra, megbízható információkra és alapos elemzésre van szükség.

Aligha szükséges amellet érvelni, hogy a jelentés „A gazdasági teljesítmények és a szociális haladás mérésének” problémáiról nem jöhetett volna soha jobbkor. A felkérés még 2008 februárjában történik. Akkor, amikor sok szakértő azt nyilatkozta, hogy a válságot Európa meg fogja úszni. Valószínűleg Sárközy sem előrelátóbb, de ösztönösen ráérez a problémára és a lehetőségre. Vagy okos tanácsadói javasolják. A válság mindenestre még inkább egyértelművé teszi, hogy a statisztikai rendszerünk több szempontból is tökéletlen. A bizottság mandátuma eredetileg szerényebb, de az új események fényében tevékenységük felértékelődik.

A bizottság két Nobel-díjasból (*Joseph E. Stiglitz*, Columbia Egyetem és *Amartya Sen*, Harvard Egyetem) áll fel, s koordinátorának *Jean-Paul Fitoussi* neves francia professzort kéri fel. Rajtuk kívül még 21 neves szakértő vesz részt a munkában főként amerikai és francia egyetemekről. A bizottság a jelentését 2009. szeptember 14-én mutatja be egész napos konferencia keretében a Sorbonne egyetem aulájában.

Nyitásként Nicolas Sárközy francia elnök mond beszédet. Nem csinál titkot belőle, hogy kezdeményezésében politikai megfontolások vezették. S van is hozadéka. A Nobel-díjasok és az előadók elismeréssel nyugtázzák a kezdeményezés jelentőségét. Még akkor is, ha jól jártak. Egy francia elnöknek jut eszébe, hogy amerikai Nobel-díjasokat kérjen fel sok pénzért. Elmondja, hogy Franciaország mindent megtesz, hogy a bizottság eredményei mindjobban felhasználásra kerüljenek. A problémák

számunkra, közgazdászok számára többnyire nem újak, de megoldásuk szempontjából ígéretes, hogy a fontosabb nemzetközi szervezetek vezető képviselői (Világbank, EU-Bizottság, OECD) jelen vannak. Bár már maguk is folytatnak hasonló munkákat, de a bizottság jelentését egyöntetűen hasznosnak ítélik. Az ebédszünetben a Bvd St. Germain egy éttermében háttérzajként halljuk újra az elnök beszédét.

A bizottság eredeti mandátuma arra szól, hogy tárják fel a GDP korlátait a gazdasági teljesítmény és a társadalmi haladás mérésében, milyen további információk szükségesek a társadalmi haladás megfelelőbb mutatóinak kidolgozására, értékeljük az alternatív mérés eszközeit, s a jelenlegi statisztikai információk használhatóságát.

A bizottság munkájának célját több irányban határozták meg. A statisztikai indikátorok fontosak a politikák formálása és végrehatása szempontjából. A döntésekhez több és jobb statisztikákra és információkra van szükség. Amit mérünk, annak hatása van arra, amit csinálunk. Ha tévesek az adataink, a döntéseink is hibásak lehetnek. Gyakran nagy távolság van aközött amit a szokásos módszerekkel mérünk, s ami erről a közvélemény felfogása. Az inflációról vagy a növekedésről gyakran olyan széles a szakadék az adatok és a közvélemény között, hogy azt már nem lehet a pénzüllúzióval vagy az emberi pszichológiával megmagyarázni. Az alapvicc a fokozásról: *füllentés, hazugság, statisztika* nem alap nélküli, de a politikai következmények miatt ezt nem lehet elfogadni. Vagy már a koncepciókkal van baj, vagy pedig azok mérése tökéletlen. Az egy főre eső jövedelmet gyakran mint a jólét növekedésének vagy az országok közötti konvergencia mutatójának használjuk. Pedig az átlagjövedelmek növekedése ellenére sokan élhetnek rosszabbul. A képet több mutató alkalmazásával tehetjük pontosabbá és árnyaltabbá. „Régóta világossá vált, hogy a GDP nem megfelelő mérce a jólét hosszabb távú megmérése, különösen annak gazdasági, környezeti és szociális dimenzióiban, valamint a fenntarthatóság szempontjából.” [Report... 2009: 8.]

A munkát három munkacsoportba szervezték: 1. klasszikus GDP kérdések; 2. életminőség; és 3. fenntarthatóság.

A termelés mérése szempontjából a jelentés első legfontosabb üzenete, hogy a gazdasági tevékenységek mérésénél *jobban kell tükröztetni a modern gazdaságokra jellemző strukturális változásokat*. A szolgáltatások arányának gyors növekedése és a termékek növekvő komplexitása a mérést jelentősen megnehezíti. Sok olyan termék van, aminek a *minősége rendkívül összetett*, sok dimenziós és gyors változások jellemzik. Ez kézenfekvő az autók, a mosógépek vagy a számítógépek esetében, de még inkább vonatkozik az egészségügyi vagy oktatási szolgáltatásokra, a kutatási tevékenységekre, az információs és pénzügyi szolgáltatásokra. A növekedés bizonyos szektorokban sokkal inkább a termelt és fogyasztott termékek minőségében, mint mennyiségében fejeződik ki. A minőség megragadása hatalmas kihívás, számbavétele nehézkes, miközben tudjuk, hogy a reáljövedelmek és a reálfogyasztás a társadalmi jólét meghatározó összetevői.

A kormányok a mai gazdaságok fontos szereplői. Részben „kollektív” termékű (biztonság), részben „egyéni” jellegű szolgáltatásokat (egészségügy vagy oktatás) nyújtanak. Ezek a szolgáltatások méreteikben jelentősek, a háború után gyorsan nőttek, de mérésük meglehetősen problematikus. Mérésük hagyományosan inkább a ráfordításokon (input) alapul, például az egészségügyben dolgozó orvosok száma és bére, mint a tényleges kibocsátáson (output), mondjuk az elvégzett kezelések szá-

mán, nem szólva azok sikerességéről. Tudjuk, hogy a kutatások számbavételére a K+F ráfordítások mutatóját használjuk, ami korántsem biztos, hogy megfelelően tükrözi a tudományos kutatási szféra tényleges teljesítményét. Nyilván nonszensz, hogy egy áradás, vagy a közlekedési dugók növekedése, mint GDP-növekedés fordítódik le. *Olivier Blanchard* statisztikákat hoz arról, hogy a Katrina hurrikán hogyan járult hozzá Louisiana állam GDP-jének növekedéséhez. A mérések torzításaira jól utal, hogy miközben az OECD-országokban a kormányzati kibocsátás a GDP 20 százaléka körül van, addig az összes kormányzati kiadások elérik a 40 százalékot. Mondhatnánk, hogy ez a rossz hatékonyság tükröződése, de nyilván nem erről van szó.

A másik kulcsfontosságú üzenet, hogy a mérési rendszerünkben hangsúlyt kell váltani, *áthelyezni a termelésről a társadalmi jólét mérésére*. A jólét mérését a fenntarthatóság összefüggésébe kell helyezni. Ez nem csökkenti az előbbi jelentőségét, hiszen a piaci tevékenységről és a foglalkoztatottságról készült adatok fontosak a gazdaságpolitika számára. Mégis új statisztikai rendszerre van szükség, ami értelemszerűen több dimenziós, hiszen a társadalom jólétének komplexitását nem lehet egy mutatóval kifejezni. A bizottság általában egy-egy mutató misztifikálásával szemben a különböző mutatók szélesebb skálája mellett tette le a voksot. Miközben a GDP a piaci termelést jól vagy rosszul pénzben méri, a jólét alakulására félrevezető lehet, s rossz döntéseket eredményezhet. Az életszínvonal sokkal szorosabban függ össze a nettó nemzeti jövedelemmel, a háztartási reáljövedelemmel és fogyasztással. A termelés nőhet, miközben a jövedelmek csökkennek, ha figyelembe vesszük az értékcsökkenést, a jövedelmek ki vagy beáramlását az országból, vagy a termelési és a fogyasztói árak közötti különbségeket.

A nemzeti statisztikai mérlegek arra utalnak, hogy az OECD-országokban a *háztartási reáljövedelmek* meglehetősen különböző mértékben, még hozzá lassúbb ütemben nőttek, mint az egy főre eső reál-GDP. A háztartási közelítés figyelembe veszi a szektorok közötti fizetéseket, mint a kormánynak befizetett adók, a szociális juttatások a kormányzattól, vagy a háztartási kölcsönökön alapuló kamatfizetések a pénzügyi szektornak. A helyesen számított háztartási jövedelmeknek és fogyasztásnak tükrözni kell a szubvencionált kormányzati szolgáltatásokat is, mint az egészségügyi ellátás és oktatás.

A jövedelmeket és a fogyasztást a gazdagsággal (vagyonfelméréssel) együtt kell vizsgálni. Nyilvánvaló, hogy a háztartás növelheti folyó jólétét a vagyonának a terhére, amivel a jövőjét éli fel. Olyan mérlegekre van szükség, mind a háztartásokra, mind a gazdaság egészére, amelyek átfogóan veszik számba a vagyonok és a kötelezettségek mérlegét. Nem új elvekről van szó, de rendelkezésre állásuk és számításuk korlátozott. A vagyonok számítása elengedhetetlen a fenntarthatóság szempontjából. A jövő szempontjából különösen fontos olyan potenciálok számba vétele, mint a fizikai, a természeti, az emberi vagy a társadalmi tőke.

Egy további javaslat a jövedelmek, a fogyasztás és a vagyon *elosztásának* nagyobb jelentőségére hívja fel a figyelmet. Az átlagjövedelmek növekedése mellett bizonyos társadalmi csoportok vagy háztartások kerülhetnek rosszabb helyzetbe. Az átlagok mérése mellett ki kell számítani azokat a mutatókat, amelyek eloszlásukat fejezik ki, mind a jövedelmek, mind a vagyon és a fogyasztás vonatkozásában. Végül soron például egy alacsony jövedelmű háztartás átlag feletti vagyonnal akár jobb helyzetben is lehet, mint egy vagyontalan, közepes jövedelmű háztartás.

A jövedelmek mérését ki kell terjeszteni a *nem-piaci tevékenységekre*. A korábbi háztartásokon belüli vagy közötti szolgáltatások újabban kikerültek a piacra, azokat a piacon vásárolják meg. Ez téves információt nyújt az életszínvonal alakulásáról, hiszen nem a jövedelmek nőttek, hanem csak azok nem-piaci vagy piaci struktúrája változott meg. Nagyon sok szolgáltatás, amit a háztartások saját magukon belül „termelnek” meg, nem kerülnek elismerésre mint hivatalos jövedelmek, pedig a gazdasági tevékenység fontos aspektusai. A kérdéssel kapcsolatban nem annyira a koncepcionális viták okoznak gondot, mint inkább a jövedelmek tényleges mérése. A problémák az információk gyűjtésével kezdődnek és végződnek az összehasonlíthatósággal. A háztartási termelés és szolgáltatások különösen nagy szerepet játszanak a szegényebb fejlődő országokban.

Hasonló a helyzet a *nem mért szolgáltatásokkal*. Ha a közbiztonság romlik, s több rendőrt alkalmaznak, akkor a jelenlegi statisztikai számbavétel mellett nő a GDP. De lehet, hogy a közbiztonság tovább romlik. Ha javul, és csökkentik a rendőrség létszámát, akkor csökken a GDP, holott lehet, hogy a „jólét” növekedett. Hasonló problémák adódhatnak az egészségügy és az oktatás számbavételével.

Amint az életszínvonal és a nem piaci tevékenységek összefüggésével elkezdünk foglalkozni, nem kerülhetjük meg a *szabadidő* kérdését. Egy dolog vitathatatlan, ha a javaknak és a szolgáltatásoknak ugyanazt a tömegét fogyasztjuk, de például ezért 2000 óra helyett évente csak 1500 órát dolgozunk, akkor életszínvonalunk emelkedett. A szabadidő növekedése mellett kérdés, hogy ez mennyiben járulhat hozzá a gazdasági teljesítmények növekedéséhez. Hogyan értelmezhető és vehető számításba az öngondoskodás és az önfejlesztés. A társadalom számára ezek súlyos költségek lehetnek, s nem mindegy, hogy ezt az egyén magára vállalja-e. Tény, hogy ezzel az „össztermék” nagyságrendekkel módosulhat. A szabadidő értékelése ugyanakkor hatalmas hibalehetőségeket hord magában, s az országok közötti összehasonlításban már számos speciális tényezőt (éghajlat, hagyományok, fejlettség) figyelembe kell venni.

A bizottság az *életminőséggel* kapcsolatosan is számos javaslatot fogalmaz meg.

Az élet minősége objektív társadalmi feltételeken és lehetőségeken múlik. Lépéseket kell tenni a társadalom egészségi, oktatási, személyes tevékenységi és környezeti feltételei mérésének javítására. Különös figyelmet kell fordítani a szociális kapcsolatok, a politikai befolyás és a biztonság megbízható mérésére. Szükséges, hogy az életminőség-indikátorok minden dimenziójukban komplex módon értékeljék az egyenlőtlenségeket. A statisztikáknak megfelelő információt kell nyújtani az életminőségi dimenziók aggregálásához, miközben lehetővé teszik különféle indexek számítását. Az életminőség szempontjából az objektív és a szubjektív jólét mérése egyaránt kulcsfontosságú információkat jelent. A felméréseknél ki kell térni az emberek életértékelésére, életélvezeti tapasztalataira és prioritásaira.

Külön fejezet foglalkozik a *szubjektív tényezőkkel*, s így a „boldogsággal”. Ezt a bizottságban nem kisebb személy, mint Amartya Sen jegyzi. A *bruttó nemzeti boldogság* (*Gross National Happiness*) nem új téma. A szubjektív kategóriák fontosak lehetnek, s figyelembevételük sokszor elengedhetetlen. A boldogság és az elégedettség kérdését nem lehet például elhanyagolni az egyenlőtlenségek elemzésénél. Valaki számára lehet tökéletes kikapcsolódás a közeli holtágban való horgászás, miközben barátnője az estéit teszi kellemessé. De elmehet sok millióért a Bahamákra,

miközben napjait a rossz időjárás és a félresikerült kalandok teszik tönkre. Régi mondás: a pénz nem boldogít. De nem baj, ha van belőle elegendő. A kiáltó és vérlázító jövedelemkülönbségek destabilizálhatják a társadalmat és ezzel a gazdaság működését.

Még egy figyelemre méltó mozzanat. Az emberi és a társadalmi élet minősége szempontjából a *demokratikus véleménynyilvánítás* (mondhatjuk: a demokrácia mint tőke) lehetősége kiemelt hangsúlyt kap. Erről külön előadás hangzik el. Vagyis az életminőségét nem csak gazdasági, hanem szociális és politikai értelemben is fel kell fogni. Hozzátehetjük, a demokráciaellenes és piacot monopolizáló tendenciákat csak így tudjuk ellensúlyozni.

A közgazdaságtanban, de különösen a gazdaságpolitikában gyakran fellángolnak a viták olyan szubjektív kategóriákról, mint a „kívánatos” (desirable) vagy „igazságos” (juste) árról, bérről vagy „megtérülésről”. A „kívánatos infláció” (amit az IMF 2–3 százalékszámhatároz meg) például jól orientálhatja a gazdaságpolitikákat, amikor az inflációs célkövetés mellett teszik le a voksot. A „juste retour” az európai integráció egyik elve, amely szerint az előnyökből mindenkinek részesülni kell, mert e nélkül a tagállami összetartás, a kohézió nem képzelhető el. Az igazságosság fontos elv lehet például a szakszervezetek részére a bértárgyalásokon.

Mégis, mint közgazdász eleve fenntartásokkal élek. A szubjektív tényezők a gyakorlati politikában sok zavart okozhatnak. Ezek alapjául szolgálhatnak voluntarista és populista gazdaságpolitikáknak, s a piac megzavarásával súlyos következményekkel járhatnak. Inkább szolgálhatnak politikai célt, mint válhatnak komoly közgazdasági elemzés tárgyává. Az ilyen jellegű szociológiai felmérések orientálhatják a társadalompolitikát, de túl nagy a kísértés a politika számára, hogy visszaéljen vele. Hagyjuk a boldogság növelését a politikusoknak, s nem biztos, hogy méricskélünk kell számukra. A kiváló statisztikussal ebben teljesen egyetértettünk. Mondja, az már kicsit sok számára, ami itt elhangzott.

A *fenntarthatóság értelmezése és mérése* a bizottság egyik központi törekvése volt. A jelentés különbséget tesz a jelenlegi jólét és a fenntarthatóság értelmezése között. A környezeti fenntarthatóság számos tényezőtől függ, s azt a különböző országok társadalmi-gazdasági és környezeti modelljei közötti összefüggések nagyban meghatározzák. A kérdés komplexebb, mint a jelenlegi gazdasági teljesítmény vagy a jólét mérése.

A fenntarthatóság értékelése a mutatók jól definiált jelzőtábláját igényli. A különböző komponensekkel ezen a jelzőtáblán a legfontosabb „állománymutatókat” kell elkülöníteni. A táblán a pénzügyi fenntarthatóságnak is helye van, de vele leginkább a fenntarthatóság gazdasági aspektusaira kell összpontosítani. Különösen fontos, hogy a jól megválasztott fizikai indikátorokkal a környezeti károk veszélyességi szintjének közelségét (klímaváltozás, vagy a halállomány kimerülése) is megfelelően jelezzék.

Egy példa erejéig visszatérek a *minőség*, valamint az *elosztás* figyelembevételének szükségességére, amibe saját kutatásaim során is beleütköztem. A kérdés élesen vetődik fel a globális egyenlőtlenségek sokat vitatott és ellentmondásos elemzése kapcsán. Tudjuk, hogy a társadalmi különbségek növekedésének elemzése számos problémát vet fel. Egyrészt, ezek mindig is fennálltak, s az empirikus tanulmányok esetenként ellenmondásos eredményeket produkálnak. Annak függvényében, hogy

adott országban milyen időszakot vizsgáltak, az adott társadalmi csoportokat, hogyan határozták meg, vagy milyen statisztikai és elemzési módszereket alkalmaztak a különbségek növekedése vagy csökkenése egyaránt kimutatható volt.

Azt tapasztaljuk, hogy az elmúlt időszakban a nominálisjövedelem-különbségek mind társadalmi csoportok, mind országok között lényegesen növekedtek. A Világbank 2002-es adatai szerint 1820-ban a világ leggazdagabb országának egy főre eső jövedelme négy és félszerese volt a legszegényebbének. Ez az arány 1913-ra 15:1, 1950-re 26:1, 1973-ra 42:1 és 2000-re 71:1 lett. [World Bank 2002]. A globális egy főre eső jövedelmek 1960 és az 1990-es évek között mintegy megháromszorozódtak. Ugyanakkor mintegy 100 országban az 1980-as évek óta csökkentek.

„A globális egyenlőtlenségek az országok között nagyok és növekednek. Az USA, Európa vagy Japán ma 100-szor gazdagabbak, mint Etiópia, Haiti vagy Nepál, főként, mert az előbbiek az elmúlt 100 évben növekedtek, míg az utóbbiak nem. Ez az arány a XX. század kezdetén még csak 9 az 1-hez volt. India és Kína gyors növekedése a világ két legnagyobb és legszegényebb országában azt jelenti, hogy az egyenlőtlenségek a világ népei között elkezdnek csökkenni. De a csökkenésnek meglepően mély szakadékot kell áthidalni. A különbség a személyi jövedelmekben (ha például az amerikaiak leggazdagabb 10 százalékát és az etiópiaiak legszegényebb 10 százalékát hasonlítjuk össze) a 10 000 az 1-hez arányhoz van közel.” [Birdsall 2005: 1]. A szegények a világ lakosságának 42 százalékát teszik ki, s a világ jövedelmének 9 százalékával rendelkeznek (vásárlóerő paritáson), míg a gazdagok a világ lakosságának 13 százalékát adják, s a világjövedelem 45 százalékát birtokolják. Amerika legszegényebb 10 százalékának jövedelme (1993-as adat) magasabb volt, mint a világ lakossága két-harmadának a jövedelme.

Más képet kaphatunk, ha a reálfogyasztást vizsgáljuk, s a minőségi különbségeket is bekapcsoljuk. Az elmúlt évtizedek technikai forradalmával kapcsolatos termelékenység-növekedés drámai hatással volt az ipari termékek széles skálája *árainak alakulására*. Az árak nem csak relatíve, hanem számos esetben abszolúte is jelentősen csökkentek. A gyors termelékenység-növekedés alapján a reálárak csökkenése jellemzője minden technikai forradalomnak. Ez így volt az elektromosság bevezetése és elterjedése idején is. Úgy tűnik mégis, hogy a mostani hatások robusztusabbak. Az elmúlt harminc évben a számítógépes feldolgozás reálárái évi 35 százalékkal csökkentek. 1890 és 1920 között a villamos energia reálárának évi csökkenése 6 százalékos volt. Egy 3 perces telefonhívás költsége New York és London között mai áron 1930-ban 300 dollárnak felelt meg. Ugyanez a hívás ma 20 centbe kerül csak. A költségek tehát évi több mint 10 százalékkal csökkentek.

A technikai forradalom egyúttal az új termékek hatalmas tömegét produkálta. Ezek egy jelentős része az árak csökkenésével *elérhetővé vált a szegényebb rétegek számára*. A termékek tömege csurgott le a szegényekhez, ma a szegénység nem zárja ki, hogy valaki mobiltelefont vagy akár televíziókészüléket birtokoljon, legyen szó fejlett vagy fejletlen országról. A telefonkészülékek ára, mióta a mobiltelefont bevezették, rövid idő alatt egytizedére csökkent. A szüleink számára a rádiókészülék vagy akár a kerékpár még az 1930-as években is luxuscikknek számított. A tömegtermelés a költségeket oly mértékben csökkentette, hogy számos termék előállítására ma már fillérekbe kerül, s aki azokat birtokolni kívánja, lehetségessé vált számára. Különösen olcsón elérhetőek ezek a termékek, ha azokat használtan vásárolják. Bizonyos sze-

gényiségi szinten mára már a személygépkocsi is elérhetővé válik. A fejlődő országok elviselhetetlenre duzzadt metropoliszaiban az európai szemmel roncsautóknak minősülő járművek elviselhetetlen közlekedési dugókat okoznak, tűrhetetlen mértékig szennyezve környezetük levegőjét.

A gazdagabbak számára ugyanakkor a magasabb minőségek és használati értékek nagyobb változata áll rendelkezésre, legyen szó több funkciós plazmatelevízióról, full extrás autóról vagy számítógépesített háztartásról. A fogyasztó ma már jövedelme függvényében a legtöbb termékből *a minőség és az árak széles skáláján választhat*, és elégítheti ki igényét. Egy inget megvehetünk 5 vagy 50 vagy akár 500 euróért. Ebédelhetünk a sarki önkiszolgálóban 5, vagy a szemben lévő elegáns étteremben több száz euróért. Az 5 eurós ing vagy ebéd elérhető a társadalom többsége számára. Nem tudunk egyszerre csak egy inget felvenni, s naponta egyszer ebédelni. A különböző árak mögött természetesen különböző minőségek vannak, de ezek gyakran nem érzékelhetőek. Az 5 eurós ebéd is tartalmazhatja a számunkra szükséges kalóriát, sőt akár az ízek kulináris élményét is. A tényleges fizikai minőségi különbség helyett az árkülönbséget gyakran inkább a presztízsszemponatok generálják. Tudjuk, hogy az üzleti életben milyen autó vagy karóra a sikk, sőt megvan az az alsónadrágmárka is, amit, ha valaki ad magára, akkor azt hordja. A társadalmi költségek magasak, s ezt magas jövedelem kompenzálja. Barátunk persze lázadhat a presztízskonvenciók ellen, s ahelyett, hogy a marhaszeletét gyertyafény mellett fehér kesztyűs pincér szolgáltatná fel számára, leoson a sarki étterembe, s a kedvenc marhapörköltjével töredék áron leeszi a nyakkendőjét.

A különbségek tehát a szegények és a gazdagok között kevésbé az általuk fogyasztott termékekben, mint inkább azok minőségében vannak. Ezért tehát miközben a nominális jövedelmekben az egyenlőtlenségek nagy növekedését tapasztalhatjuk, ha a különböző társadalmi csoportok fizikai fogyasztói kosarait hasonlítjuk össze, akkor akár éppenséggel a reálfogyasztás kiegyenlítődéését is feltételezhetjük. A jelenséget elemző amerikai tanulmány az elmúlt évtized áralakulásának vizsgálata alapján hasonló következtetésekre jutott. „Mivel a szolgáltatások ára gyorsabban növekedett ebben az időszakban, mint a termékeké, az inflációs ráta a gazdagabbaknak magasabb volt mint a szegényeknek. A gazdag háztartások ugyanannak a terméknek drágább változatát vásárolják, mint a szegények.” [The Economist 2008: 78] A kutatás érdekes következtetése, hogy az olcsóbb választékot szolgáltató kínai import gyakorlatilag mérsékelte az amerikai gazdagok és szegények közötti különbséget.

Nagy szükség lenne hasonló tanulmányokra más országokra vonatkozóan is, és valószínűleg a globális egyenlőtlenségek elemzésénél is hasonló következtetésekre jutnának. Így egyelőre az előbbieket *nagyrészt hipotézisek*. Olyan tényeken és ismereteken alapulnak, amelyek kézenfekvőek. Mégis hiányzik mögülük a bizonyítás, a megfelelő statisztikai adatok, a felmérések és azok összehasonlíthatósága. Ez esetben például sokat segítené naturális fogyasztói kosarak összeállítása. Ezek csoportosításával közelebb kerülhetnénk a valóságos különbségekhez (nyilván csak egy szűkebb réteg kosarába férne bele a Bahamákon való nyaralás), s azok alakulását is jobban meg tudnánk becsülni. A kosarak tartalmának beárazásával és áreltéréseivel a minőségi különbségekre is tudnánk következtetni. Legalábbis a mai ismereteinkhez és felméréseinkhez képest árnyaltabb képet kapnánk. S nemcsak arról van szó, hogy az arányok módosulnak, hanem akár a trendek iránya is megváltozhat.

Valaki a régiókból megjegyzi, Párizsba visszatért a szocializmus? Nem hiszem. Inkább az a helyzet, hogy megint mi vagyunk kívül a fő trenden. Elmaradtunk megint néhány brosrával. A kelet-európai vadkapitalizmusunkkal és az elkriminalizálódott politikai struktúráinkkal. Ha jól meggondoljuk, pusztán arról van szó, amit a Lisszaboni Program mond. A kapitalizmus olyan modelljéről, amit globálisan versenyző, dinamikus, öko-szociális piacgazdaságnak neveznek.

A klasszikus szocializmuselméletek a jövőt a társadalom elproletárosodásában látták. Valójában a *társadalom egyre inkább polgárosodik*, s a szó legszélesebb értelmében. Valamennyien egyre inkább tőketulajdonossá válunk, egyéni és társadalmi vonatkozásban egyaránt. Nyugat-Európában ma már a részvénytulajdonosok száma meghaladja a szakszervezeti tagok számát. A megtakarításaink közvetlen tőkejövedelmeket hoznak, s még inkább ez a helyzet a családi tőkénk vagy a tudástőkénk működtetésével. Ez igaz akkor is, ha ebben vannak a legnagyobb egyenlőtlenségek. Ha még nem is ismerjük fel kellően, a kulturális, a természeti vagy a környezeti tőkénk olyan közös vagyónunk, aminek megőrzésében, gyarapításában és működtetésében mindnyájan, közösen érdekeltek vagyunk.

Nancy Folbre professzorasszony, a University of Massachussetsről, akit a családi gazdaságtan nemzetközi szakértőjének tartanak, a bizottság egyik tagjaként a háztartások szerepét taglalja. Elhangzik, hogy a tőke különböző formákat ölthet. Ő a *családi tőke* (family capital) megkülönböztetését különösen fontosnak tartja. Úgy fogalmaz, hogy a jó kapitalizmus az, ami a tőke összes formáját őrzi és gyarapítja. Azt hiszem, ez kulcsmondat.

Szó sincs tehát a magántulajdon korlátozásáról, különösen nem felszámolásáról, legfeljebb egy jól és racionálisan működtetett társadalomban a köztulajdon is szerepet kaphat. Az előadásokban nem hangzik el egyetlen mondat, amit a piac tagadásának minősíthetnénk. Többen elmondják, különösen a jelenlegi válság tanulságaként, hogy a piac önszabályzó szerepében és mindenhatóságában való vakhit, a *piaci fundamentalizmus* rendült meg. Vagyis nincsen szó szocializmusról. Ellenkezőleg. Ez XXI. századi kapitalizmus a javából.

IRODALOM

- Birdsall, Nancy (2005): „Rising Inequities in the New Global Economy”, *Wider Angle*, No. 2.
- Report by the Commission on Measurement of Economic Performance and Social Progress* (2009). www.stiglitz-sen-fitoussi.fr.
- The Economist* (2008): „Cheap and cheerful.” 2008. július 24., 78. o.
- World Bank (2002): *World Development Indicators*. Washington